

THEBTUNIS PAPYRUS II 686

NICOLAE GOSTAR

Studiul de față constă în analiza unui papyrus latin, descoperit pe la începutul secolului nostru în localitatea *Thebtunis* (Umm el Baragāt) din Egiptul de Sus, localitate care pînă în 1938 a dat 1 093 de papyrii, în majoritatea lor variate texte în limba greacă. Papyrusul, care ne interesează, a fost publicat de B. P. Grenfell, A. S. Hunt și E. J. Goodspeed, *The Thebtunis Papyri*, II, Londra, 1907, p. 333—334, nr. 687 și mai apoi de către R. Cavenaille, *Corpus Papyrorum Latinarum*, Wiesbaden, 1958, p. 69, nr. 18 ; p. 137, nr. 60 ; p. 408, nr. 315.

Papyrusul, în două fragmente, de dimensiunile $33,3 \times 33,8$ cm, păstrează pe *recto*, în fragmentul a, o *notă de cheltuială* în litere cursive latine, apoi din Vergilius, *Georgicon*, IV, 1—2, versuri repetate de săse ori, făcind parte dintr-un exercițiu de scriere, iar pe *verso* tot un exercițiu de scriere, în capitale și în unele forme cursive, conținînd 16 rînduri din opera unui prozator necunoscut, privind muncile lui Hercules. Tot pe *verso*, dar în fragmentul b, se găsește o parte din textul unei opere literare neîdentificate, împreună cu trei rînduri dintr-un alt exercițiu de scriere, ce constă în repetarea unui text ce începea prin *nullium nulli*.

Ne vom ocupa numai de fragmentul a *recto*, privind nota de plată, scrisă cu litere cursive, caracteristice pentru sec. II—III (cum ne asigură autorii), care, de altfel, este și singurul criteriu de datare ale celor cinci texte de pe cele două fragmente ale papyrusului. Trebuie însă menționat, că azi nu mai satisface felul în care a fost publicat acest text de către autorii sus-menționați. Textul, fiind publicat în continuare, nu se vede cantitatea rîndurilor, aceasta fiind indicată numai prin virgule ; nu se indică intotdeauna lacunele din text și nu se dă nici o explicație asupra cuvintelor, care nu sunt dintre cele mai uzuale. Textul a fost scris pe două coloane, dar aceasta se poate numai deduce, nefiind menționat de autori. Din literatura, care ne stă la dispoziție, nu am reușit să vedem dacă între timp s-a publicat sau nu o copie fotografică a papyrusului, pentru a ne da seama de justă lectură a unor anumite cuvinte, de felul scrierii, care, fiind cursivă, s-ar preta și la o altă lectură.

Reproducem textul documentului după transcrierea publicată și numai acolo, unde este cazul, vom interveni cu anumite completări sau lămuriri.

Col. I.

{p}halangaris iii, dr(achmae) v, a(sses) vi, s(emis),
chalciothelcis vi, dr(achmae) xviii,
aciscularis iii, dr(achmae) vii, a(sses) vi,
fabris materiaris xvi, dr(achmae) xxviii, a(s) i,
5 musaris vi, dr(achmae) xiii, a(sses) v,
olei et lucernarum, dr(achmae) ii,

*hyleos cmn (?) , dr(achmae) ii,
adplumbatoribus vii, dr(achmae) x, a(sses) v, s(emis),
lignorum causimorum Ital(icorum) ii, dr(achmae) viii,*

Col. II.

- *cocturam* [înainte probabil un cuvînt, iar după *cocturam* valoarea],
amis Dacicis [înainte de *amis* a dispărut o literă și după *Dacicis* urma
 prețul, dispărut în lacună, pe care editorii nu o indică],
collema toto mo{-}car () viii,
custodiae vi,
 5 *vasis et fistulis* [după care urma prețul],
pannorum ----,
picis liquidae [după care urma valoarea, dispărută în lacună, la fel neindica-
*cată de autorii],
ruderibus ex---,
laturam [după care editorii scriu în paranteză și cu semnul = cuvîntul gre-*
*cesc φόρτου, ceea ce ne face iarăși să nu ne putem da seama,
 dacă acest cuvînt a figurat sau nu în text, ori este numai adaosul
 editorilor].*

Col. I, r. 1, *phalangaris*, cunoscut, *phalangarius* „portefaix“; Vitruvius, X, 3, 7, *onerum vero maxima pondera cum feruntur a phalangariis hexaphoris et tetraphoris*... „lorsque les portefairz, six à six ou quatre à quatre veulent soulever de lourds fardeaux...“¹; în românește textul a fost tradus: „cît despre foarte mariile poveri, duse pe târgi de cîte șase sau patru salahori...“². Atât traducerea franceză, prin simplul „portefaix“ cît și traducerea românească prin cuvîntul „sa-lahori“, nu ni se par a fi cele mai potrivite aici (vezi nota 3); Nonius, II, p. 240 (ed. W. M. Lindsay, vol. I, Leipzig – Teubner, 1903), --- *palangaros dictimus qui aliquid oneris justibus transvehunt*; CIL, VI, 1785 (după Dioclețian), *palancariis, alături (h)austoribus, tabulariis, exasciatari---*; ILS, 7899, Roma, --- *in monumento palangarioru(m) in agro Fonteiano*³.

R. 2, *chalciothekis* nu apare în alte texte; în ThLL, III, 986, nu este explicitat dar este comparat cu cuvîntul grecesc *calciotheca* „cista aenea“ sau „cista aeneorum nummorum“, dar sub semnul întrebării. S-ar putea ca *chalciotheki* să fie „meșteri în prelucrarea aramei“ (?), termen grecesc care s-ar fi folosit în Egipt.

R. 3, *aciscularis*, cunoscut, numai în CGL, II, 13, 47, *aciscularius* λατόμος „pietrar“, „cioplitor în piatră“.

R. 4, *fabris materiaris*, cunoscut, *materiarius* „timplar“, „negustor de lemn“, „negustor de cherestea“, aici *fabri materiarii* „timplari“.

R. 5, *musaris* in loc de *musivaris*, *musivarius* „mozaicar“, bine cunoscut.

R. 6, *olei et lucernarum*, perfect clare.

¹ Traducerea lui M. Nisard, la autorii *Celse, Vitruve, Censorin, Frontin, Paris, 1866*, p. 161.

² Vitruvius, *Despre arhitectură*, traducerea G. M. Cantacuzino, T. Costa, Gr. Ionescu, București, 1964, p. 408.

³ Provenit din gr. φάλαγγα, acuzativ al cuvîntului φάλαγξ, în lat. *palaggae*, „rondin pour déplacer les vaisseaux“, „levier“ (A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1967⁴, p. 475); cuvîntul are înțeles de „trunchi de arbore de formă cilindrică“, „birnă rotundă“, un fel de tăvălug pentru deplasarea corăbiilor pe uscat; *palanga*, *palanga*, în sens larg, poate primi înțelesul de „birnă grosă“, „trunchi gros de copac“. Din *palanga*, *phalanga*, s-a format *phalangarius*, la Vitruvius și Nonius „transportor de mari poveri cu ajutorul unui baston gros“. În scena XV a Coloanei lui Traian, se văd soldați romani transportînd prin acest sistem un trunchi greu de copac, ceea ce nu a fost remarcat de exegetiții Coloanei. Cuvîntul latin *palanga* s-a păstrat numai în limba română, *parină*, din toate limbile române (Dicționarul limbii române, sub red. I. Iordan, Al. Graur, I. Coteanu, tom. VIII, 1, București, 1972, p. 301), omis de W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935⁵.

R. 7, *hyleos* nu poate fi decit o formă de genitiv singular al cuvintului grecesc ὄλη-ης „pădure”, „lemn”, dar aici mai curind „lemn de construcție” sau „materiale de construcție” (?), cunoscut cu aceste semnificații în dicționarele uzuale, dar neatestat în *texte latine*.

R. 8, *adplumbatoribus*, de la *adplumbator*, necunoscut, derivat de la *adplumbatus* „lucrat în plumb”, deci *adplumbator* „meșter specializat în obiecte de plumb”.

R. 9, *lignorum causimorum Ital* (), nu i se poate găsi o explicatie satisfăcătoare. ThLL, III, 859, explică pe *causimus*, adjecativ cunoscut numai în acest papyrus, ca fiind cuvintul grecesc καύσιμος „combustibil”, iar *ligna causima* ca fiind ξύλα καύσιμα „lemn combustibile”; cuvintul următor, *Ital* (), nu este sigur că s-ar intregi prin *Ital(icum)*, cum au procedat editorii. Deoarece după *lignorum causimorum Ital*(icum), urmează cifra ii și aici nu poate fi vorba decit de doi meșteri specializați într-o meserie pe care nu o putem recunoaște; s-ar putea să fie *lignorum causimorum Ital(icis)* ii (= duobus), ca în r. 1—5, 8; să fie oare meșteri italiici specializați în ornamentearea cu fierul roșu a lambriurilor de lemn?

Col. I s-ar traduce: „la 3 transportori de materiale grele (vezi nota 3) s-a plătit 5 drahme, 6 ași și 1 semis; la 6 chalciotheki s-a plătit 18 drahme; la 4 pietrari s-a plătit 7 drahme și 6 ași; la 16 timplari s-a plătit 28 drahme și 1 as; la 6 mozaicari s-a plătit 13 drahme și 5 ași; pentru ulei și pentru lumerne (opaiete, lămpi de lut) s-a plătit 2 drahme; pentru lemn (de construcție?) s-a plătit 2 drahme; la 7 meșteri lucrători în plumb s-a plătit 10 drahme, 5 ași și 1 semis; la 2 (meșteri) italiici *lignorum causimorum* s-a plătit 8 drahme”.

Col. II, r. 1, *cocturam*, fiind transcris izolat, nu vedem ce înțeles ar putea avea: să fie oare „bucătăria”?

R. 2, *-amis Dacicus*, un articol adus din Dacia, de care ne vom ocupa mai jos.

R. 3, *collema* (urmarea neclară) este cuvintul grecesc κόλλημα, medicament egiptean, cunoscut autorilor latini de tratate de medicină și astfel menționat în dicționarele uzuale, dar în CGL, III, 588, 70, *col(l)ima* „colophonia”, „colophane”.

R. 4, *custodiae vi*, enigmatic în acest text.

R. 5, *vasis et fistulis* „pentru vase și tuburi de lut”, după cît s-ar părea la instalată unei conducte de apă.

R. 6, *pannorum*, după care urmează o lacună, în mod probabil articole de „stofă”.

R. 7, *pictis liquidae* „pentru smoală lichidă”; mai apare în Papyrus Ryl., II, 223, r. 2 = R. Cavenaille, op. cit., p. 407, nr. 312, *pictis liq(uidae)* in *Piteg(ium) amp(horae)i* ii—, din sec. II.

R. 8, *ruderibus ex---*, poate materiale provenite din „dărîmături” (?), din „demolări” (?).

R. 9, *laturam*, posibil a fi *latura* „purtător de bagaje”, „purtător de greutăți” și astfel apare la glosatori, φόρετρον și aşa se pare că intenționau să-l explice și editorii.

În studierea acestui papyrus, am pornit de la cuvintul *-amis Dacicus*, care, după informațiile noastre, nu a fost încă explicat de cei care s-au ocupat de istoria economică a Daciei romane. Singur, V. Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche. Eine historisch-epigraphische Untersuchung*, Breslau, 1909, p. 72, amintește ca fiind un „Export-artikel aus Daciene”⁴.

Din felul cum au publicat editorii textul papyrusului, înainte de *amis* lipsea o singură literă, care nu a fost căutată. Dar, singurul cuvînt, care poate sta aici, este numai *lamis* deci *llamis Dacicus*. *Lamis* este un cuvînt rar folosit în textele latine, dar, în nici un caz, *llama* din papuyrus nu a putut avea sensul dat de dicționare⁵. Cuvintul îl găsim însă explicat la Plinius, ca fiind un *mastiche* „mastic”. În românește „saciz”. *[L]lama* „mastic” este de preferat în textul papyrusului, fiind alături de *collema* „colophane” și de *pix liquida* „poix liquide”, „smoală lichidă”.

Plinius, *Naturalis historiae*, 12, 36, 1, *ergo transit in masticen quae et ex alia spina fit in India itemque in Arabia; lamam vocant*. În alte ediții însă, cuvintul este scris *lamam* (astfel a fost înregistrat și de dicționare) și nu *lainam*.

⁴ Forcellini, *TLLex.*, III, p. 709, după Gloss. Philox., *latura* φόρετρον

⁵ V. Christescu, *Istoria economică a Daciei romane*, Pitești, 1929. p. 126.

⁶ *fondrière, bourbier; şanț, groapă*.

Carolus Mayhoff a preferat însă *lainam* prin faptul că aşa apare scris în cel mai vechi codice, *cod. A* (Leidensis Vosianus fol. IV, spre sfîrşitul secolului IX, cu scriere anglo-saxonă); și apoi în altele mai recente, cum sint: *cod. D* (Vaticanus Latinus 3861, secolul XI); *cod. F* (Leidensis n. VII); *cod. R* (Florentinus Ricardianus, aproximativ secolul XI); *cod d* (Parisinus Latinus 6797, secolul XIII); *cod. E* (Parisinus Latinus 6795, secolul XIII); *cod. a* (Vindobonensis CCXXXIV, secolul XII sau XIII). *Lainam* a fost preferată în *editio princeps* (1469), apoi de către Salmasius în cele două ediții din 1629 și 1689 și de către Broterius în ediția din 1779⁷.

Dar se găsește într-un număr de codices (nu mai puțin vechi și tot de primă categorie) la fel și varianta *lamam*, care a fost folosită de mai mulți editori ai unor bune ediții⁸. Se ridică deci întrebarea, cum a putut fi cuvântul autentic?

În scrierea capitală cursivă latină din sec. I–III, niciodată nu se face confuzie între litera *m* și literele *in*⁹, așa încit varianta autentică a fost mai curind *lamam*, așa cum se găsește în papyrus. În manuscrisele de mai tîrziu însă, cum sint cele medievale, *m* și *in*, în interiorul unui cuvînt, de cele mai multe ori se pot confunda¹⁰. Astfel în scrierea anglo-saxonă, între litera *m* și literele *in*, în interiorul unui cuvînt puțin ușual, ușor se pot ivi unele confuzii¹¹; la fel și în scrierea carolingiană sau în cea gotică *m* și *in* se confundă ușor și îndeajuns de frecvent și deabia numai în scrierea umanistică deosebirea devine evidentă¹². În cazul acesta, *lamam* este de preferat în textul lui Plinius, avind și dovada unui text al unui papyrus scris în cursiva capitală latină a secolelor II–III.

Dacă *lama* „mastic”, „saciz” prezintă o înrudire cu cuvântul latin *lama* „șanț”, „groapă”, „noroi”, nu este cazul a ne opri aici; s-ar putea să fie un cuvînt oriental, folosit în Egipt pentru *mastiche* provenită din India sau Arabia¹³.

Plinius, *ibidem*, vorbește despre patru specii de *mastiche*: primul, cel din India și din Arabia, numit *laina* în unele manuscrise sau *lama* în alte manuscrise; al doilea se extrage dintr-o plantă din Grecia și din provincia Asia; al treilea provine din *Pontus* și este *bitumi similior*, adică *resina pini* „rășină de pin”; cel mai prețuit este însă *Chia candida* (provine din insula Chios), se extrage din *lentiscum* „fistic” și se apreciază că *Chia candida* valoarează zece denari, pe cind *Chia nigra* numai doi denari livră¹⁴.

Este posibil ca mastiche din Pontus să fie *[l]amae Dacicae*, deoarece prin Pont se înțelege litoralul de vest al Pontului Euxin (Marea Neagră), în special, cetățile grecești din Dobrogea și Bulgaria, printre care, locul de frunte îl deținea *Tomis* (Constanța); deci litoralul pontic din vecinătatea Daciei.

La ce se folosea acel „saciz” obținut în Dacia și care se exporta pînă în Egipt? Din prima coloană a textului papyrusului se vede că este vorba de o cheltuială în vederea construirii unei case de locuit și de finisarea interiorului. N-ar fi exclus că și articolele menționate în coloana două să fi primit aceeași destinație, dar nu se poate exclude pentru sacizul dacic (r. 2), colofonul (r. 3) și smoala lichidă (r. 7) și alte eventuale utilizări; poate că materii prime și necesare în numeroasele ateliere din orașele Egiptului antic, unde meșteșugurile au cunoscut o atit de mare dezvoltare.

Tara Daciei, bogată în variate conifere, din care se extrăgeau felurite esențe de materie răshinoasă, a ajuns ca în sec. II să devină exportatoarea unui anumit

⁷ Comentariul lui C. Mayhoff, la ediția din 1906, vol. I, p. XV.

⁸ În edițiile: Basel, 1554; L. Desfontaines, Paris, 1829; Leipzig-Tauschnitz, 1830; J. Siliig, Leipzig-Teubner, 1832; Paris, 1848.

⁹ G. Battelli, *Lezioni di paleografia*, Vatican, 1939², p. 59–60; alte exemple la H. Foerster, *Abriss der lateinischen Paläographie*, Stuttgart, 1968, p. 260, pl. 3.

¹⁰ G. Battelli, op. cit., p. 108 și urm.

¹¹ *Ibidem*, p. 162.

¹² *Ibidem*, p. 170 și urm.; p. 224.

¹³ Nu au fost înregistrate de A. Ernout și A. Meillet, *Dictionnaire* (citat la nota 3) nici *laina* și nici *lama* cu sens de „saciz”.

¹⁴ S. Mrozek, *Prix et rénumération dans l'Occident romain* (31 av. n.è.–250 de n.è.), Gdańsk, 1975, p. 65; N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, ediție îngrijită de E. Beram, București, 1977, p. 124, folosește „Tara sacizului” pentru insula Chios.

mastiche de bună și rară calitate și de o anumită întrebunțare. Desigur că este vorba de o specializare în obținerea și prelucrarea unei anumite materii răšinoase de o mai bună calitate, extrasă din coniferele pădurilor alpine ale Daciei și mult apreciată în Egipt.

În Dacia, în mare și bogată așezare din sec. I i.e.n.—I e.n. de la Poiana, la nord de Tecuci, pe malul stîng al Siretului, s-au aflat două vase mici, conice, din metal subțire de argint, cu ornament incizat, umplute cu o anumită substanță răšinoasă¹⁵. Calitatea și valoarea cu totul aparte a acestei materii se poate vedea din faptul că era păstrată în văscioare de argint și nu s-ar exclude o eventuală folosire în domeniul farmaceutic sau, poate într-un anumit ritual de natură religioasă.

În ce privește însă, marea cantitate de materie răšinoasă din conținutul amforelor aflate în încăperile edificiului cu mozaic din *Tomis*, din sec. IV—V, în urma analizei efectuate, sunt varietăți străine de produsele Daciei¹⁶. Lipsa unor materii răšinoase dacice, în magaziile de la *Tomis*, s-ar explica prin faptul că în încăperile edificiului cu mozaic era depozitată numai marfa străină, de import, sau, că mai curind, natura folosirii acelui saciz dacic era de altă natură decât cel de import.

În sfîrșit, ar mai fi de amintit, că la lista articolelor de export din orașele grecești ale Pontului Euxin, adică mierea, ceara, peștele sărat, grîul, vitele, sclavii, cunoscuți nouă datorită lui Polybius, IV, 38, 4, se mai poate adăuga acum *[l]amae Dacicae* „sacizul dacic”.

THEBTUNIS PAPYRUS II 686

Résumé

L'exposé que nous présentons réside dans l'analyse d'un papyrus latin, découvert au début de notre siècle dans la localité Thebtunis (Umm el Baragât) de l'Haute Egypte, localité qui a donné 1093 papyri jusqu'en 1938, pour la plupart de divers textes en grec. Le papyrus qui nous intéresse a été publié par B. P. Grenfell, A. S. Hunt et E. J. Goodspeed, *The Thebtunis Papyri*, II, Londres, 1907, p. 333—334, no 687 et puis par R. Cavenaille, *Corpus Papyrorum Latinarum*, Wiesbaden, 1958, p. 69 no 18, p. 137 no 60, p. 408 no. 315.

Le papyrus, comprenant deux fragments aux dimensions 33,3×33,8 cm, garde dans le fragment *a recto* une note de dépenses en caractères cursifs latins, puis un fragment de Géorgiques de Virgile, IV, 1—2, des vers six fois répétés comme un exercice d'écriture, verso encore un exercice d'écriture en lettres capitales et cursives, contenant seize lignes de l'œuvre d'un écrivain inconnu, concernant les travaux d'Hercule. Toujours à verso, mais dans le fragment *b*, il y a une partie d'une œuvre littéraire non identifiée, avec trois lignes d'un autre exercice d'écriture, consistant dans la répétition d'un texte qui commence par *nulliumnulli*.

Nous allons nous occuper seulement du fragment *a recto*, concernant la note de dépenses, écrite en caractères cursifs caractéristiques aux II-e—III-e siècles (ainsi que les éditeurs nous en assurent) et qui, d'ailleurs, est le seul critère de dater les cinq textes des deux fragments du papyrus.

¹⁵ R. Vulpe, *SCI*V, III, 1952, p. 202, 205, fig. 23, 4; T. Makiewicz, *Przegląd Archeologiczny*, 25, 1977, p. 186.

¹⁶ A. Rădulescu, *Pontica*, VI, 1973, p. 193 și urm.; Em. Popescu, *Inscripții grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 100 și urm.

Col. I.

[p]halangaris iii, dr(achmae) v, a(sses) vi, s(emis),
 chalciothekis vi, dr(achmae) xviii,
 aciscularis iii, dr(achmae) vii, a(sses) vi,
 fabris materiaris xvi, dr(achmae) xxviii, a(s) i,
 5 musaris vi, dr(achmae) xiii, a(sses) v,
 olei et lucernarum, dr(achmae) ii,
 hyleos cmn (?), dr(achmae) ii,
 adplumbatoribus vii, dr(achmae) x, a(sses) v, s(emis),
 lignorum causimorum Ital(icorum) ii, dr(achmae) viii,

Col. II.

cocturam [avant il y avait, probablement, un autre mot et
 après la valeur],
 -amis Dacicis [avant amis il y avait une lettre qui a disparu ; après
 Dacicis le prix, disparu dans la lacune que les éditeurs
 5 omettent d'indiquer],
 collema toto mo-[]-car () ivii,
 custodiae vi,
 vasis et fistulis [suivant le prix],
 pannorum ----,
 picis liquidae [suivait la valeur, disparue dans la lacune non indiquée
 par les éditeurs],
 ruderibus ex---,
 laturam [après quoi les éditeurs écrivent entre parenthèses et avec le
 signe=le mot grec φόρετρον , si bien qu'on ne peut pas se
 rendre compte si le mot a figuré dans le texte ou s'il a été
 ajouté].

Col. I, 1.1, *phalangaris*, mot connu, *phalangarius* „portefaix“; Vitruve, X, 3, 7, *onerum vero maxima pondera cum feruntur a phalangariis hexaphoris et tetraphoris* „lorsque les portefaix, six à six ou quatre à quatre veulent soulever de lourds fardeaux“; Nonius, II, p. 240 (éd. W. M. Lindsay, vol. I, Teubner, 1903), *palangarios dicimus qui aliquid oneris justibus transvehunt*; CIL, VI, 1785, *jalancarii* à côté de *(h)austortibus, tabulariis, exasciataris*; ILS, 7899, *in monumento palangario-ru(m) in agro Fontelano*. Du grec φάλαγγα, accusatif du mot φάλαγξ en latin *palagga*, „rondin pour déplacer les vaisseaux“, „levier“ (A. Ernout, A. Merlin, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1967¹, p. 475); le mot a le sens de „tronc d'arbre de forme cylindrique“, „poutre ronde“, une sorte de rouleau pour déplacer les vaisseaux sur la terre ferme; *palagga*, *palanga*, dans un sens large, peut recevoir la signification de „grosse poutre“, „gros tronc d'arbre“. De *palanga*, *phalanga*, on a formé *phalangarius*, chez Vitruve et Nonius „qui transporte de lourds poids à l'aide d'un gros bâton“. Dans la scène XV de la Colonne Trajane, on voit des soldats romains transportant par ce système un gros tronc d'arbre, ce qui n'a pas été remarqué par les exégètes de la Colonne. Le mot latin *palanga* a été conservé seulement en roumain, „parângă“ (*Dictionarul limbii române*, sous la réd. de I. Iordan, Al. Graur, I. Coteanu, VIII, 1, Bucarest, 1972, p. 301); le terme est omis par W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935³.

L. 2, *chalciothekis* n'apparaît pas dans d'autres textes; dans ThLL, III, 986, on ne l'explique pas, mais on le compare au mot grec *calciotheca* „cista aenea“ ou „cista aeneorum nummorum“, Possible que *calciotheki* signifie „maîtres dans l'usinage du cuivre“ (?), terme grec utilisé en Egypte.

L. 3, *aciscularis*, seulement dans CGL, II, 13, 47, *aciscularius* λατόμος „tailleur de pierre“.

L. 4, *fabris materiaris* connu, *materiarius* „menuisier“, „marchand de bois“, „marchand de bois de charpente“, „charpentier“, ici *fabri materiarii* „charpentiers“.

L. 5, *musaris* pour *musivarisi*, *musivarius* „ouvrier en mosaïque“, „mosaïste“, bien connu.

L. 6, *olei et lucernarum*, parfaitement clairs.

L. 7, *hyleos* ne peut être qu'une forme de génitif singulier du mot grec ὕλη „bois“, „forêt“, mais ici plutôt „bois de construction“ ou matériaux de construction (?) , connu avec ces significations dans les dictionnaires usuels, mais non attesté dans les textes latins.

L. 8, *adplumbatoribus*, de *adplumbator*, inconnu, dérivé de *adplumbatus* „travaillé en plomb“ de là *adplumbator* „artisans spécialisé en objets de plomb“.

L. 9, *lignorum causimorum Ital(ici)s* (), on n'y peut trouver aucune explication satisfaisante. ThLL, III, 659, explique *causimus* (seulement dans ce papyrus) comme καύσμος „combustible“ et *ligna causima* comme ξύλα καύσμα „bois combustible“; pour *Ital(ici)s*, il n'est pas sûr qu'il pourrait être complété *Ital(icorum)* ainsi que les éditeurs ont procédé, parce que après *lignorum causimorum Ital* suit le chiffre *ii*; or, il ne peut être question ici que de deux artisans spécialisés dans un métier que nous ne pouvons pas reconnaître; possible que ce soient *lignorum causimorum Ital(ici)s* ou *Ital(is) ii* (=duobus), comme dans les lignes 1—5, 8; seraient-ce des artisans venus d'Italie, spécialisés à orner au fer rouge les lambris en bois?

Le texte de la première colonne pourrait être traduit: (on a payé) aux 3 *phalangarii* 5 drachmes, 6 asses et 1 semis; aux 6 *chalciotheki* 18 drachmes; aux 4 travailleurs en pierre 7 drachmes et 6 asses; aux 16 charpentiers 28 drachmes et 1 as; aux 6 ouvriers en mosaïques 13 drachmes et 5 asses; pour l'huile et pour les lampes 2 drachmes; aux 7 travailleurs en plomb 10 drachmes, 5 asses et 1 semis; à 2 (artisans) *lignorum causimorum* venus d'Italie (?) (on a payé) 8 drachmes".

Col. II, 1. 1, *cocturam* est transcrit isolé et nous nous demandons quelle en pourrait être la signification. Serait-ce „la cuisine“?

L. 2, *-amis Dacicis*, marchandise apportée de Dacie, dont on va s'occuper ci-dessous.

L. 3, *collema* (la suite n'est pas claire) c'est le mot grec κόλλημα, médicament égyptien connu aux auteurs latins de traités de médecine et mentionné ainsi dans les dictionnaires usuels; mais dans CGL, III, 588, 70, *col(l)ima-colophonia* „colophane“.

L. 4, *custodiae vi*, énigmatique dans ce texte.

L. 5, *vasis et fistulis* ce pour les récipients et les tuyaux, nécessaires à l'installation d'un aqueduc.

L. 6, *pannorum*, suivi d'une lacune, ce soit, probablement, des articles en étoffe.

L. 7, *picis liquidae* „pour pois liquide“; il apparaît encore dans Papyrus Ryl., II, 223, 1.2=R. Cavenaille, op. cit., p. 407 no 312, *picis liq(uidae)* in *Piteg(ium) amp(horae) i[---]*, du II-e siècle.

L. 8, *ruderibus ex---*, il s'agit, peut être, de matériaux provenus de „décombres“ (?), de „démolitions“ (?).

L. 9, *laturam*, possible que ce soit *latura* „porteur de bagage“, „portefaix“, φόρετρον chez les glossateurs; il paraît que les éditeurs avaient l'intention de l'expliquer dans ce sens.

L'étude de ce papyrus, je l'ai commencé par l'investigation du mot *-amis Dacicis*, qui, selon nos informations, n'a pas été encore expliqué par ceux qui se sont occupé de l'histoire économique de la Dacie romaine. V. Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche*, Breslau, 1909, p. 72, cite cet objet comme un „Exportartikel aus Dacien“.

Selon les éditeurs, avant *-amis*, il manque une seule lettre, qu'on n'a pas été cherchée. Mais le seul mot qui puisse figurer ici, c'est *lamis*, donc [*l*] *amis Dacicis*. *Lama* est un mot rarement utilisé dans les textes latins, mais en aucun cas le *lama* du papyrus n'a pu avoir le sens indiqué dans le dictionnaires, „foudrière“, „bourbier“. Cependant nous trouvons l'explication du mot chez Pline; il

y est expliqué comme *mastiche* „mastic“. *Lama* „mastic“ est préférable dans le texte du papyrus, étant placé à côté de *collema* et de *piz liquida*.

Pline, *Histoire naturelle*, 12, 36, 1, nous dit : *ergo transit in mastichen quae et ex alia spina fit in India itemque in Arabia; lainam vocant*. Mais dans d'autres éditions le mot est *lamam* (c'est ainsi qu'il a été enregistré dans les dictionnaires) et non *lainam*. Cependant, Carolus Mayhoff a préféré *lainam*, pour le fait que tel il apparaît dans le plus ancien codex, appelé *codex A* (vers la fin du IX-e siècle, en écriture anglo-saxonne), puis dans d'autres plus récentes ; *lainam* a été préféré dans *l'editio princeps* (1469). Mais on trouve également dans bon nombre de *codices* (non moins anciens et de première catégorie) la variante *lamam*, utilisée par plusieurs éditeurs. On se pose alors la question, quelle a pu être le mot authentique ?

Dans l'écriture capitale cursive latine des I-er—III-e siècles, on ne fait jamais de confusion entre les lettres *m* et *in*, de sorte que la variante authentique a dû être plutôt *lamam*, telle qu'elle se trouve dans le papyrus. Mais dans les manuscrits parus plus tard, comme ceux du Moyen-Age, *m* et *in* à l'intérieur d'un mot peuvent facilement être confondus. Dans cette circonstance, *lamam* est préférable dans le texte de Pline, ayant aussi à l'appui le texte d'un papyrus écrit dans l'écriture cursive latine des II-e—III-e siècles.

Pline, *ibidem*, parle de quatre espèces du *mastiche* : le premier, celui de l'Inde et de l'Arabie, appelé *laina* dans certains manuscrits ou *lama* dans d'autres ; le deuxième s'extract d'une plante de Grèce ou de la province *Asia* ; le troisième vient du Pont et c'est *bitumi similior*, c'est-à-dire *resina pini* „résine de pin“ ; mais le plus précieux c'est la *Chia candida* (provenant de l'île de Chios), on l'extract du *lentiscum* „lentisque“ (arbre) et on apprécie que la *Chia candida* en vaut dix deniers la livre, tandis que la *Chia nigra* en vaut seulement deux deniers la livre (S. Mrozek, *Prix et rénumération dans l'Occident romain*, Gdańsk, 1975, p. 65). N. Filimon, *Cicocii vecchi si noi (Vieux et nouveau parvenus)*, éd. de E. Bertram, Bucarest, 1977, p. 124, utilise *Tara sacizului*, c'est-à-dire „le Pays du mastic“, pour l'île de Chios.

Possible que le *mastiche* du Pont soit *lamae Dacicae*, vu que l'on comprenait par le Pont le littoral ouest du Pont Euxin (la Mer Noir) et non la province *Pontum* de l'Asie Mineure et particulièrement les cités grecques de Dobroudja et de Bulgarie, parmi lesquelles *Tomi* (Constantza) occupait la première place ; donc le littoral du Pont dans le voisinage de Dacie.

Le pays de Dacie, riches en conifères variés, dont on extrayait divers essences de résine, est devenu au II-e siècle l'exportateur d'un mastic d'une qualité particulièrement bonne et rare et qui avait une certaine utilisation. Il s'agit sans doute d'une spécialisation dans l'obtention et l'usinage d'une certaine matière résineuse d'une meilleure qualité, récoltée des conifères des forêts alpines de la Dacie et beaucoup appréciée jusqu'en Egypte.

En Dacie, dans le grand et riche habitat de Poiana (III-e siècle av. n.è.—I-e siècle n.è.), au Nord de Tecuci, sur la rive gauche du Siret, on a trouvé, dans un âtre rituel, deux petits vases de forme conique, en argent, ayant des ornements incisées et remplis d'une certaine substance résineuse (R. Vulpe, SCIV, III, 1952, p. 202, 205, fig. 23, 4 ; T. Makiewicz, *Przeglad Archeologiczny*, 25, 1977, p. 186). La qualité et la valeur toute particulière de cette matière apparaissent du fait que cette dernière était conservée dans de très petits récipients en argent ; on ne saurait exclure une éventuelle utilisation pharmaceutique ou, peut-être, dans un rituel de nature religieuse.

Enfin, on pourrait rappeler qu'à la liste des articles d'exportation des villes grecques du Pont Euxin, c'est-à-dire le miel, la cire, les poissons salés, le blé, le bétail, les esclaves (articles connus grâce à Polybe, IV, 38, 4), on peut ajouter maintenant *lamae Dacicae* „mastic dace“.